

Öğr. Gör. Dr.

Ayten AKCAN

Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
ayten.akcan7@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0974-5263>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/11/2021 07/12/2021

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1027116>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları

The Basic Elements of the Army in the Steppe Turkish Tribes

Öz

Türk kavimlerinin ortaya çıktığı bozkırlar olarak adlandırılan alan Orta Asya, Kuzey Asya ve Doğu Avrupa olarak bilinen coğrafi sahadan oluşmaktadır. Bu bölge içerisinde yaşamış olan bu topluluklar varlıklarını zamanla hissettirmişler ve bu bölgede kendilerine ait bir kültür oluşturmuşlardır. Bu coğrafyada yaşayan bu Türk toplulukları var oldukları bölgenin sınırlarını koruyan ve devamlı silah başında bulunan bir orduya sahiplerdi. Dolayısıyla bu kavimlerinin ordu anlayışlarında sadece savaş zamanı bir araya gelen sürekliliği olmayan bir ordu anlayışı yoktu. Eli silah tutan herkesin asker, her askerin her an savaşa hazır olduğu bir ordu söz konusu idi. Zaten bu ordu teşkilatlanmasının en temel özelliklerden biri de ücretsiz ve daimi oluşlarıydı. Özellikle Hunlardan itibaren daha kurumsal bir yapıya bürünen ve büyük bir oranının da süvarilerden oluştuğu bir görünüme de ulaşmışlardır.

Çin'den Avrupa'ya uzanan bozkır coğrafyası, yetersiz ekonomik kaynaklar aynı zamanda sert iklim şartları ile kavimler arası mücadelenin milattan önceki dönemlere kadar uzanmasına sebep olmuştur. Şüphesiz bu durumda ordu teşkilatının önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu askeri yapı gün geçtikçe tecrübe kazanarak yeni sistem ve teknikler uygulayarak farklı birçok taktik ve stratejiyi de oluşturmuştur. Zamanla toplum ordu ile bütünleşmiş ve askerlik hem genel hem de bireysel bir özellik halini almıştır. Bu çalışma da ordu-toplum ikileminin böylesine iç içe geçtiği bir zeminde Bozkır Türk kavimleri konusunda gün ışığına çıkan bilgi ve bulgulardan yola çıkarak bu toplumların ordu anlayışını oluştururken neleri temel unsur olarak aldıklarını ortaya koyabilmek adına hazırlanmıştır. Bu çalışma ile daha sonraki süreçte karşımıza gelecek olan askeri yapılanmanın çerçevesinin daha rahat belirlenebileceği ve kalıcı birtakım unsurların ilk oluşumlarının daha kolay ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Türk, bozkır kavimleri, süvari, teşkilat.

* Bu makale, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında 2021 Şubat ayında tamamladığım "Bozkır Kavimlerinde Devlet Yönetimi (Başlangıçtan Uygur Dönemi Sonuna Kadar)" isimli doktora tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

ATIF: AKCAN Ayten, "Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/4 (Aralık 2021), s. (711-726)

CITE: AKCAN Ayten, "The Basic Elements of the Army in the Steppe Turkish Tribes", *Journal of History and Future*, 7/4 (December 2021), pp. (711-726)

Abstract

The area called the steppes where the Turkish tribes emerged consists of the geographical area known as Central Asia, North Asia and Eastern Europe. These communities that lived in this region made their presence felt over time and created a culture of their own in this region. These Turkish communities living in this geography had an army that protected the borders of the region in which they existed and was constantly at arms. Therefore, the understanding of the army of these tribes did not have a non-continuous army that came together only in wartime. It was an army in which everyone who could hold a gun was a soldier, and every soldier was ready for war at any moment. One of the most basic features of this army organization was that it was free and permanent. Especially since the Huns, they have attained a more institutionalized appearance and a large proportion of them consisted of cavalry.

The steppe geography stretching from China to Europe, insufficient economic resources, as well as harsh climatic conditions and the struggle between the tribes have led to the period before Christ. Undoubtedly, this situation paved the way for the military organization to gain importance. This military structure gained experience day by day and created many different tactics and strategies by applying new systems and techniques. Over time, society became integrated with the army and military service became both a general and an individual feature. This study has been prepared in order to reveal what these societies take as a basic element while forming their understanding of the army, based on the information and findings about the Steppe Turkish tribes, on a ground where the army-society dichotomy is so intertwined. With this study, it is thought that the framework of the military structure that will come up in the next period can be determined more easily and the first formations of some permanent elements can be revealed more easily.

Keywords: Army, Turks, steppe tribes, cavalry, organization.

Giriş

Türklerin savaşı bir kavim olarak bozkır coğrafyasında var oldukları elde edilen arkeolojik bulgulardan ve yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Hatta kendilerini “güçlüler” olarak tanımlıyorlardı. Bu tanımlamaya uygun çok zorlu ve çetin tabiat şartlarında hayatta kalma yetisini göstermişler aynı zamanda sadece bununla kalmamış zamanla dış tehlikelere karşı korunabilmek ve daha güçlü bir devlet yapısı oluşturabilmek için sağlam bir askeri düzen de tesis etmişlerdir¹. Bu coğrafya, bozkır kavimlerinin “ordu” anlayışını ve “ordu teşkilat yapısını” meydana getirmiş ve zamanla şekillendirmiştir. Bozkır; kurakçıl otsu bitkilerle seyrek bodur ağaçlardan oluşan, sıcak ve ılıman iklimlerde geniş alanlar kaplayan doğal bölge olarak tanımlanabilir. Çalışmanın konusu olan bozkır bölgesinden anlaşılması gereken yer “Eurasia” olarak bilinen “Avrasya” ve “Avrasya Bozkırları”dır². Coğrafi bir terim olarak Eurasia, Asya’nın orta ve kuzey kesimlerini

1 Hava Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2014, s. 33-35.

2 Karl, Steuerwald, *Almanca Türkçe Sözlük*, ABC Tanıtım Basımevi, İstanbul 1988, s. 205. Bozkır coğrafyası için Eurasia tabiri kullanılmıştır. Bu söz ile aslında Kuzey Eurasia kastedilmiştir. Coğrafi

kaplayan, Avrupa'nın doğu kesimi olarak gösterilen bölgedir. Esasen iki kıta arasında üçüncü bir kıta konumunda olan geniş bir bölgedir³. Bozkır Türk kavimleri de bu üçüncü kıta olarak adlandırılan Orta Asya, Kuzey Asya ve Doğu Avrupa bozkır sahası içerisinde kurulmuştur. İlk olarak bu bölgede "Proto Türkler" Anav⁴, Afanesyovo⁵, Kelteminar⁶, Andronovo⁷, Karasuk⁸, Tagar ve Taştık⁹ kültürleri dikkati çekmekte, sonrasında daha teşkilatlı bir yapı ile MÖ 8. - MÖ 2. yüzyıl arası İskit/Saka Devleti'ni görmekteyiz. Üçüncü olarak MÖ 318- MS 216 yılları arasında Büyük Hun Devleti'nin ve onu takiben 552- 744 yılları arası Gök Türk Devleti'nin bu coğrafyada varlığı bilinmektedir¹⁰. Bozkır coğrafyasında kurulmuş olan bu devletler, ordu kavramının oluşumunda ve

-
- olarak Eurasia, Doğu Avrupa, Asya'nın orta ve kuzey bölgeleri ile sınırlı bir alandır. Kendine has tarihi ve kapalı bir kültür geliştirmiş olan bu alan, kenine özgü yaşayış tarzı ile dikkat çekmektedir. Bu bölgenin güneyinde Pamir, Kven-Lün, Hindukuş Dağları bulunmaktadır. Bkz. İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 24-25.
- 3 Laszlo, Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 1-2.
- 4 Türkmenistan'da Aşkabat yakınındaki Anav (Anau) harabelerinde yapılan arkeolojik incelemeler ve kazılar sonucunda bu bölgenin en az MÖ 4500'lere ulaşan bir medeniyet ortaya çıkarılmıştır. Burası o devirlerdeki Ön Asya ve Güney Asya'da ve Uzak Doğu'da eserleri keşfolunan medeniyetler arasında bir vasıta ya da onların ilk başlangıç merkezi olmuştur. Anav kültürünün hem yakınında hem de uzağında bulunan kültürlerden daha eski olması onlara kaynak oluşturduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durumda Orta Asya'nın en eski kültürü olarak kabul edilmektedir. Anav'da ortaya çıkarılmış olan buluntular burada yerleşik bir kültürün olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 65-66.
- 5 Bozkır coğrafyasının özellikle doğu kesiminde yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen bulgulardan anlaşılan bu bölgede ilk ortaya çıkan kültür Afanasyevo kültürüdür. MÖ 3000'lerde bu kültürün ortaya çıktığı görüşü ağır basmaktadır. Fakat özellikle bu kültür, Altay ve Sayan Dağları arasında kendine bir yer bulmuş ve gelişim göstermiştir. Afanasyovo kültürü MÖ 1700'lere kadar hakim bir kültür olarak varlığını hissettirmiştir. Bkz. İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 67-68.
- 6 Kelteminar Kültürü, MÖ 5500-3500 dönemine tarihlendirilen, Karakum ve Kızıl çöller, Amu Derya ve Zeravshan nehirlerini kapsayan günümüz Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan topraklarında varlık sürdürmüş Neolitik arkeolojik kültürdür. Bu kültür adını aynı adı taşıyan bu bölgedeki bir yerleşim yerinden almıştır. Bkz. Jennifer Whitney Coolidge, *Neolitik Dönemde Güney Türkmenistan: Petrografik Bir Vaka Çalışması*. 2005 Oxbow Kitapları.
- 7 Andronovo Kültürünün MÖ 1700 yılların başında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu kültürün gelişme gösterdiği saha Tanrı Dağları'nın bilhassa doğu kesimi ve Balkaş Gölü'nden Yayık Nehri'ne kadar uzanan alandır. Andronovo kültürünün ortaya çıkışı ile Orta Asya bölgesinde göçer ve savaşçı bir topluluk oluşmuştur. Bu topluluk zaman içinde kendine ait yaşayış şekli ile farklı bir kültür meydana getirmişlerdir. Bkz. İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 69-70.
- 8 MÖ 1200 ve MÖ 700 yılları arası Karasuk kültürü varlığını korumuştur. Andronovo kültürüne göre daha ileride olan Karasuk Kültürü Yenisey ve Angara Nehri çevresinde yayılmıştır. Bu kültürü kendinden önceki kültürlerden ayıran en temel özellik demirin kullanılmış olmasıdır. Bkz. İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 70-71.
- 9 Tagar kültürü. Karasuk kültürünün bir devamıdır. Bu kültür ekseriya Krasnoyarsk çevresinde ortaya çıkan Tagar mezarlıklarından çıkan bulgularla simgelenmiştir. Bu kültür MÖ 700'lü yıllardan itibaren, Altaylarda ve Abakan civarında kendine yayılma alanı bulmuştur. Bkz. İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 72. Taştık kültürü MÖ 400- MÖ 300 yıllarına ait olup, Köğmen Dağları, Kem, Kemçik, Abakan ırmağı içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu kültürün ortaya çıkışını MÖ 300 yıllarına doğru doğudan gelen kağnılı Türk boyları sağlamıştır. Bu boylar Tagar Kültürü'nü Taştık Kültürü haline getirmiş ve kısa bir zaman içerisinde bu kültürü Türkçe konuşan bütün topluluklara yaymıştır. Bkz. Vasary Istvan, *Eski İç Asyanın Tarihi*, Ötügen Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 56-58.
- 10 Eda Durmuş, "Eski Türklerde Askeri Yapı", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 4, Yıl 2020, s. 1-2.

gelişiminde oldukça önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Türklerin teşkilatlanabilmeleri ve bozkır coğrafyasında güçlü devletler kurabilmeleri yaşadıkları kültür coğrafyasının tarihinin çok eski olmasına ve ordu oluşumundaki temel faktörlerin iyi bir şekilde tesis edilmesine bağlanabilir. Aynı zamanda sağlam Türk devletlerinin ortaya çıkması, boyların bir araya getirilerek bir devlet çatısı altında birleştirilmesi ile gerçekleştirilebilmiştir. Bozkır Türk devletlerinin oluşumunda etkili olan diğer önemli bir unsurda merkezi otoritenin güçlü olmasıdır. Merkezi otoriteyi sağlam tutabilmek de devleti iyi yönetmekten¹¹ ve güçlü bir ordu ya sahip olmaktan geçmekteydi.

İslamiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinin hemen hemen hepsinde ama özellikle bozkır Türk topluluklarında kadın da erkek de asker sayılmıştır. Daha doğrusu askerlik görevi, Türklerin günlük hayatlarının bir parçasıdır. Çünkü kadın-erkek, genç-yaşlı her kişi olası bir savaşa hazır bir savaşçı konumundadır. Dolayısıyla bozkır Türk kavimlerinde ilk önce gelişen anlayışlardan biri “Ordu-Millet” anlayışı olmuştur¹².

Bozkır Türk kavimlerinde, askerliğe ayrıca bir meslek gözüyle bakılmadığı için ve çoğunlukla savaşa hazır konumda olmalarından dolayı Türk ordusu ile diğer tüm yerleşik kavimlerin orduları arasında şu üç büyük fark dikkat çekmektedir¹³.

-Bozkır kavimlerinde Türk ordusu ücretli olmamıştır: Türklerde ordu, devletin tabii gücü sayılmış, başka milletlerde ücretli askerlik yapanlar varken Türklerde orduya katılım gönüllü gerçekleşmiştir.

-Bozkır kavimlerinde Türk orduları süreklidir: Türklerde herkes her an savaşabilecek durumdadır. Hatta Türklerin eğlenceleri, sporları, avlanmaları bile askeri egzersizler niteliğinde sayılmaktadır.

-Bozkır kavimlerinde Türk orduları genellikle süvarilerden kuruludur: Türklerde farklı amaçlara hizmet eden askeri birlikler içerisinde şüphesiz ilk sırayı süvari birlikleri almaktadır. Yani atlı kuvvetlerin yanında yardımcı iş gören yayalar sayı olarak daha azdır. Bu yüzden de Türk ordularının yetiştirilme tarzı, hazırlık eğitimleri ve muhabere teknikleri, yabancı ordularinkinden tamamen farklı idi.

Başkomutan ve Komutanlar

Bozkır Türk devletlerinin yapısı, orduya egemen olan hükümlerle şekillenmiştir. Mete (Oğuz Kağan) Han'a atfedilen onlu sistem, ordunun yapısına etki eden temeli oluşturmaktadır. Ulusal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında onlu sistem etkili olmuştur.

11 Devletin yönetilmesinden birinci sorumlu kişi hükümdar idi. Kağan dışında, “Tan Hu”, “Han”, “Yabgu” gibi unvanlar alan hükümdar, ülkeden ve halktanın yöneticisi idi. Kağanın başlıca vazifeleri; milletine bakmak, gözetmek, doyurmak, boyları bir arada tutarak düzen içinde yaşatmak, dış tehditlere karşı tedbir almak ve yeni yerler ele geçirmektir. Eski Türk inancına göre taht, Kağan'a Tanrının bir ihsanıdır. Bu bakımdan Türk Kağanına Tanrı tarafından “Kut” verildiğine inanılır. Kut; devlet, saadet, ruh, baht ve ikbal anlamlarına gelmekte olup, Tanrının kutladığı Kağanına tüm dünyayı vaat ettiğine inanılır. Ancak; “Kut” Kağan'a ve ailesine ömür boyu başı sağlanmamıştır. Kağan'ın başarısız seferleri, ekonomik yoksunluk ve adaletsizlik gibi kötü idare biçimleri sergilemesi durumunda görevden alınması mümkündür. Bkz. Ahmet Taşağıl, “Eski Türk İdaresi”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 58, Yıl 1999, s. 58-59.

12 Zihni Mery, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2009, s. 20.

13 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 25. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 270-271.

Onlu sistemle birlikte, ordudaki bütün boylar onbaşılardan tümen başlarına kadar kumanda zinciriyle birbirine bağlanmakta ve bu durum kader birlikteliği, kaynaşmayı da beraberinde getirmektedir. Onlu sistem Türk siyasi teşekküllerinin tam bir disiplin içinde çalışmasını sağlayan başlıca etmendir denilebilir¹⁴.

Aşağıdaki şekilde Mete Han zamanında temeli atılmış olan Hunlardan Göktürlere, onlardan da Selçuklu ve Osmanlıya kadar uzanan, hatta Cumhuriyet dönemi anayasalarına kadar geçen “Asker-Millet”, “Ordu-Devlet” anlayışı gösterilmiştir¹⁵:

Hun Devlet Teşkilatı¹⁶

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi teşkilat içinde direktifler devlet başkanı ve baş komutan olan kağan tarafından verilmektedir. Teşkilat, millet kökenli olup askerdir. Askerlerin başı olan baş komutan aynı zamanda ulusun da başkanıdır. Devlet başkanlığının ve baş komutanlığın tek bir kişiye verilmesi Türk tarihi boyunca sıklıkla görülen bir durumdur. Devlet başkanının altındaki kurultay da, Türk devlet yapısının demokratik yönünü temsil etmektedir.

Genel olarak bozkır Türk kavimlerinde ordu; aile, boy ve budunlara göre ayrılmış olup; bir boyun 1000, budunun ise 10000 askerle sefere icabet etmesi beklenmiştir. Kağan, ordunun başkomutanıdır; dolayısıyla savaşa girme, sefere çıkma, askeri sevk etme gibi kararlar ulu kağana aittir¹⁷.

Göktürk Devleti'nde “subaşılık” olarak geçen ordu komutanlığı, kağanın küçük kardeşi olan “şad”lara verilmiştir. Ülke hükümdarı, hem büyük seferlere hem de akınlara katılabilmekte; yanlarına “böri” yani “kurt” adı verilen kendi özel korumalarını da alabilmektedirler¹⁸.

14 İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 75.

15 Sait Yılmaz, “Türk Savaş Sanatı ve Stratejisi”, *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Sayı 62, Yıl 2009, s. 2-4.

16 S. Yılmaz, “a.g.m.”, s. 3.

17 İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 76-77.

18 Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 172-173.

Bozkır Türk kavimlerinin hayatında at oldukça büyük bir öneme sahipti. At kilometrelerce büyük bir alanda en uzak yerleri yakın eden bir ulaşım aracı ve özellikle geniş otlaklarda yayılan sürülerin kontrol altında tutulması bakımından vazgeçilmez bir silah arkadaşı idi. Göçebe bir kültüre sahip olan bozkır Türk kavimlerinin yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa olan göçlerinde ve düşmanlara karşı verilen mücadelede gücünü ve önemini her zaman göstermiş bir sadık dost gibiydi. Aynı zamanda at, sadece hızı değil manevra yeteneği ile bozkır Türk devletlerinin kuruluşunda önemli bir yer tutmuştur. İşte bu yüzden Türk ordusunun yaya askeri çok az olup ordunun temelini süvariler teşkil etmektedir¹⁹.

Ordu²⁰ genel olarak “sol (doğu), sağ (batı) ve orta” şeklinde üç kısma ayrılmıştır. Orta kısım, kağan tarafından yönetilmektedir. Ordunun doğu kısmını solun “*Bilge Hanı*” unvanı olan veliaht; ordunun batı kısmını sağın “*Bilge Hanı*” unvanlı veliaht yönetmiştir. Ordunun ayrıca ikinci derecede orta, sol ve sağ hanları, komutanları, valileri ve subayları da vardır. Büyük askeri unvanlar ve statüler ise soylu ailelerin elinde olmuştur²¹.

Bozkır Türk topluluklarında, yönetimde görev alan rütbe ve unvanların sahibi her an savaşa hazır olan komutanlar olmuştur. Merkez orduları, barış döneminde yetkili bir komutanın sorumluluğu altında (Göktürklerde Tonyukuk, sonra Kül Tegin) bulunmuşlardır. Türklerde askeri birliklerin en büyüğü on bin kişilik olan güçlerdir. Göktürkler ve Uygurlarda “*Tümen*” denilen bu birliklerin onlara, yüzlere, binlere ayrılmış hali de mevcuttur ve her bir tümenin başında bir komutan vardır. Türklerdeki askeri yapı etkisinde kalan bazı yabancı ordularda da görülen bu onlu sistem, ilk kez Asya Hun İmparatoru Mete döneminde uygulamaya konulmuştur. Sağ ve sol başbuğlarının eğitimi ve yönetimi altında olan ordunun, bu onlu sistemde onbaşılardan tümen başlarına doğru belli bir hiyerarşik düzen içerisinde bulunması eski Türk askeri yapılanmasında belli bir düzen ve nizamı da oluşturmuştur. Bu gelişme aynı zamanda kabile anlayışından sıyrılmayı ve tüm birimleriyle sağlam bir devlet yapısına ulaşmayı da sağlamıştır²². Dolayısıyla Türk devletini sürekli ve sağlam kılan temel askeri teşkilatlanmadan kaynaklandığını ortaya çıkarmıştır. Gerek Asya Hunları, gerekse Göktürkler bu şekilde kurulmuşlar, disiplinli olmaları sayesinde o dönemin en güçlü ordularını oluşturmuşlardır²³. Buradan hareketle bozkır Türk devletlerinin hemen hemen hepsinde yönetimle beraber askeri yapı da oldukça önemlidir.

Türk askeri teşkilatında kağan, aynı zamanda başkomutan olarak geçmektedir. Türk kağanları, başkomutan unvanıyla tüm askeri süreçlerin planlanmasında, yürütülmesinde ve sonuca

-
- 19 İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 281-282. Daima geri çekilmek suretiyle geniş Türk coğrafyasında düşman şaşkına çevrilmiş, çete savaşıyla yıpratılmış, en yorgun anında, üssünden yüzlerce kilometre ötede birden taarruza geçilip yok edilmiştir. Türk atlıları, Karadeniz’le Pasifik arasında at koşturmuştur. Tarihte Türk adı ile ilk defa kurulmuş olan, Göktürk Devletinin ordusu, 230.000 kişidir. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türkler*, Bab-ı Âli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011, s. 223-224.
- 20 Türkçeki “ordu” kelimesi Çince’de “ordos” olarak geçmektedir. Türk kağanları, karargahlarına “ordu” adını vermiş olduklarından dolayı bu bölge “ordos” olarak anılmıştır. Emine Gürsoy-Naskali, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 24-27.
- 21 Orhan Bayrak, *Türk İmparatorluk Tarihi*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002, s. 58.
- 22 Genel Kurmay Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyetini Kuran Türk Milletinin Tarihi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.24.
- 23 O. Bayrak, a.g.e., s.59.

erdirme aşamalarında en yetkili kişidir²⁴. Düşmana karşı savaşa çıkmak ya da çıkmamak kağanın vereceği karara bağlıdır²⁵. Kağan, baş komutan ve ordu komutanı olarak seferlere katılmaktadır²⁶.

Türk devlet yöneticilerinin farklı bir Türk devletiyle anlaşması durumunda, düşmana karşı muhabereye girdiği dönemler olmuştur. Böyle zamanlarda istişare edilerek hükümdarlardan biri ordusunun yönetimini ve sevkini öteki hükümdarın emrine bırakmıştır²⁷. Ayrıca Türk kağanları, yalnızca emir veren devletin merkezinde olan hükümdarlar olmamıştır. Onlar, her türlü askeri faaliyetin idare ve yönetiminde bulunmuşlardır²⁸. Dolayısıyla her an savaşa çıkacakmış gibi kağanın atı - ordusu hazır durumdadır ve Kağan, saraydan devleti idare eden kişi olmadığından sefer hazırlıklarına da bizzat kendisi iştirak etmiştir. Bu da, kağanın emrinde birçok kişi olmasına rağmen askeri faaliyetlerin organizasyonunu kendisinin yapması ve tüm askeri müdahalelere kendisinin katılması şüphesiz askerlerin de moral ve motivasyonunu arttırmıştır²⁹.

Savaşçı Unsur

Tarihte, birçok uygarlık yaptıkları faaliyetlerle kazandırdıkları işlerle anılmaktadır. Mısırların inşa ettikleri piramitlerle, Sümerlerin yazıyı icatlarıyla, Fenikelilerin ve Venediklilerin denizcilik faaliyetleriyle, Romalıların sahip oldukları topraklarda uyguladığı siyasetle anılmaları bu milletlerin en belirgin özellikleri olmuştur. Türklerle de ilgili olarak akıllara gelen ilk konu, Türklerin devlet teşkilatlanması ordu yapıları ve savunma konusundaki ustalıklarıdır³⁰. Literatürdeki her bilgi ve değerlendirme, Türklerin askeri özelliklerine yenilerini eklemekte eskilerini destekler niteliktedir.

Bozkır Türk devletlerinde yaşanan coğrafyanın sert koşulları, Orta Asya'daki diğer boy ve milletler arasındaki mücadeleler Türklerin zor bir hayat yaşamasına sebep olmuş ve bu doğrultuda mücadele verdikleri için "savaşçı bir millet" olarak anılmışlardır. Bozkırdaki Türkler zamanla genişlettikleri ülke sınırlarının korunması ve düşmana karşı daha rahat savunma yapabilmenin yolunu güçlü bir askeri terbiye ve akıllıca uygulanan askeri eğitim ile mümkün kılmışlardır. Bozkırda çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren askeri eğitim almaya başlıyor ve yaşları ergenlik dönemine yaklaştığında da avlara giderek eğitimlerine bu şekilde devam ediyorlardı. Hatta Kimaklar gibi bazı Türk topluluklarında yetişkinliğe ilk adım atan çocuklar bu vakte kadar evlerinde bakılıyor, büyütülüyor, eğitiliyor sonrasında eline ok vey ay verilerek evin dışındaki hayatın içine bırakılıp kendi işini kendi yapar konuma gelmeleri bekleniyordu. İşte bu durum

-
- 24 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 99.
- 25 Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 38.
- 26 Bulgar hükümdarının yaklaşık elli bin süvariyle Konstantiniyye topraklarına ve bunun yanında Rum, Endülüs, Galiçya ve Frank (İsfenc) arazilerine kadar akınlar yaptığı bilinmektedir. İbn Rusteh de Hazar hükümdarı İşâ'nın savaş zamanında orduya komutanlık yaptığını belirtmiştir. Bkz. Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 143-144.
- 27 Nitekim Mesudî, 943-944 yılında Türkler ile Bizans İmparatorluğu arasında vuku bulan savaş öncesinde, Peçenek ve Macar hükümdarlarının, aralarında bir durum değerlendirmesi yaptıklarını, neticede Macar hükümdarının, kumandayı Peçenek hükümdarına verdiğini nakleder. Bkz. Mesudî, a.g.e., s. 166-167.
- 28 S. Koca, a.g.e., s. 100.
- 29 Hişâm b. Abdülmelik'in İslam'a davet etmek amacıyla Oğuzların ülkesine gönderdiği elçi heyeti, hükümdarın yanına vardığında hükümdarın, atın eyerini yapmakla meşgul olduğu görülmüş olup, buradan da ordunun ve askerinin yanında yer aldığı kayıtlara geçmiştir. Bkz. R. Şeşen, a.g.e., s. 148.
- 30 Metin Aydoğan, *Yönetim Gelenekleri ve Türkler*. İkinci Cilt, Umay Yayıncılık, İzmir, 2004, s. 556-557.

Türkleri daha da korkusuz olmaya iten ve kendilerini daha iyi savunabilmek adına özellikle silah yapımına önem veren topluluklar haline getirmiştir. Demircilik sanatı, silah yapımına ve askeri teşkilata verilen önemle oldukça gelişmiş ve süreç ilerledikçe bir sanat anlayışı haline gelmiştir. Dolayısıyla Türklerin savaşçılık özellikleri ve bu yapıya verilen önem “*Ordu-Ulus*” anlayışını da beraberinde getirmiştir³¹. Bu tanımlama da önemli bir savaşçılık unsurudur.

Savaşçılık unsurlarından önemli olan bir diğeri, Türk ordusunun büyük bir çoğunluğunun süvari yani atlı birliklerinden oluşmasıdır. Yaya askerin çok az sayıda olduğu Türk ordusu, tüm akın ve yağmalara karşı atlı birliklerle mücadele etmişlerdir³². Türkler, muhabere meydanlarına çok fazla at getirerek hem yiyecek ihtiyaçlarını karşılamış hem de düşmana kalabalık bir ordunun onlara doğru gittiği izlenimi vererek düşmanları arasında korku yaratmaya çalışmışlardır. Ayrıca bir başka savaş unsuru olarak, Türklerin İranlılar veya Romalıları gibi siper kazmamaları söylenebilir. Genellikle atlarını çadırlarının yanına birbirine yakın biçimde bağlayıp muhabere başlayana dek korunmuşlardır. Savaş meydanındaki atların üzerinde özel bir zırh örtülü olduğu için, Türk askerlerine bu örtü kalkan görevi görmüştür³³.

Bozkır Türklerinde önemli bir başka savaş unsuru askerliğin sadece özel bir meslek olarak görülmemesi; adeta bir yaşam biçimi şeklinde kabul görmesidir. Bu sebeple de Türklerde “*ücretli asker*” anlayışı çok fazla gelişmemiştir. Fakat Ortaçağ’da, Roma, Bizans, Abbasi halifeliği gibi devletler, “*ücretli asker*” olarak Türklerden faydalanmış, Türkler de bu devletlerde kimi zaman ücretli asker olarak görev yapmışlardır³⁴.

Türk ordusunun zor koşullarda malzeme ve gıda ikmallerini kolaylıkla yapmaları da önemli bir başka savaş unsuru olarak sayılabilir. Özellikle göç ve savaş dönemlerinde yiyecek gereksinimlerini et konservesi ile karşılayan Türkler, bu şekilde gıda saklamanın da faydasını da görmüşlerdir³⁵.

Birçok medeniyette olduğu gibi Türklerde de dönemin en etkili silahları ok ve yay olmuş; kendi savaş taktikleri için en uygun biçimde kullanmışlardır. Türkler, hızla koşan at üzerinde yayı üstün bir beceriyle kullanmış uzak mesafeden çatışmalara girmişlerdir. Kendileri için zırh ve miğfer giyen, atları da yine aynı şekilde zırh (yark) içinde olan Türkler, at sayesinde oldukça hızlı hareket yeteneğine sahip olduklarından dolayı uzaktan savaş yapmayı tercih etmişlerdir³⁶.

31 Hava Şelçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2014, s. 44-45.

32 S. Koca, a.g.e., s. 102.

33 Hatice Erdemir-Palaz, “Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 943.

34 Hazar hakanlığında ücretli askerlerden faydalandığı İbn Rusteh’de geçmektedir. Hazarların yaklaşık 12.000 kişiden oluşan maaşlı askerleri vardır. Bu sayı hiç eksilmemiştir. Savaş zamanında ise bunlara ilaveten asker toplanmıştır. Hazarların daha çok ticaretle ilgileniyor olmalarının bu durumu ortaya çıkarmış olması pek muhtemeldir. Zira Türk orduları daimi idi ve hükümdar daima ordusuyla sefere çıkar, yağma ve akın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Mihail İllarionoviç Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, (Çev. D. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 114-118.

35 Konsere et, Çin’de ve Avrupa’da ortaya çıkmadan en az beşyüz yıl önce Türkler tarafından bilinmektedir. Hunların, hatta çok sonraki yıllarda Macar’ların bile çiğ et yedikleri kaynaklarda geçmektedir. Bkz. H. Erdemir, a.g.e., s. 940-945.

36 İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 284-285.

Muhabere meydanlarında atlı askerlerin atların rengine göre belli kanatlarda görev aldığı bilinmektedir. Bozkır Türklerinde savaş esnasında en çok çekinilen ve kaygı duyulan durum, yağmur sebebiyle yaylarının ıslanıp işe yaramaz hale gelmesidir. Asya Hunlarından itibaren Türklerin gece seferlerinde “*dolunay zamanı*” nı, başka bir deyişle açık havayı tercih etmeleri bu sebeple olmuştur ve elverişli hava durumundan kaynaklı bu durum da önemli bir savaş unsuru olarak sayılabilir³⁷.

Bozkır Türk devletleri için savaşta önemli olan bir diğer unsur da “*turan taktiği*” dir. Turan taktiği sayesinde, okçu süvarilerden oluşan Türk askeri birlikleri atların hızlı manevralarıyla beraber daha ağır hareket eden düşman ordusuna karşı üstünlük sağlamışlardır. Kendi yöntemlerini uygulamak amacıyla askeri birliklerini her zaman hücum etme esasına göre eğitip düzenleyen Türklerin, muhaberelerdeki en belirgin nitelikleri düşman cephesine karşı yapmış oldukları etkili hücumlardır. Böylelikle çok sayıda hücumda bulunmak yerine birkaç saatte sonuca gitme yöntemini başarıyla kullanmışlardır³⁸.

Gerek Türklerin yaşamış olduğu coğrafyanın koşulları gerekse hayat biçimlerinin hareketli uygun olması, Türk milletinin hareketli ve savaşçı bir millet olmasında artı sağlamıştır. Bozkır Türk toplumlarında mevzi savunması, toprak savunması gibi pasif ve hareketsiz uygulamalar yoktur. Türk birlikleri, başlangıçta hareketsiz olan düşman ordusunu öncü güçlerle yıpratmayı deneyerek düşmanın azmini kırmıştır. Dolayısıyla hızlı hareket edemeyen düşman orduları, Türklerin hızlı manevraları karşısında yenilgiye uğramışlardır³⁹. Dolayısıyla hedeflenen barışın sağlanması olsa da Türkler için bir anlamda savaşmak “*hayatta kalmak*” demektir. Bu sebeple de savaşılacak bir amaç her zaman bulunmaktadır.

Teşkilat

İnsanoğlu dünya üzerinde var olduğundan beri tarih boyunca Türklerin özellikle bozkır coğrafyasında önemli bir role sahip olduğu yerli ve yabancı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Adriyatik’ten Çin Denizi’ne, kuzeyden güneye çok geniş coğrafyalarda devlet kuran Türkler, kurdukları bu devletlerle iktisadi, askeri ve siyasal anlamda birçok milleti de etkilemişlerdir. Dolayısıyla böylesine geniş coğrafyalarda büyük devletler kurmanın ve bu devletlerin varlığının sürdürülmesinin iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki teşkilatlı bir devlet yapısı, ikincisi de disiplinli bir ordudur⁴⁰. Fritz Neumark’ın dediği gibi; “*Dünya tarihinden Türkleri çıkardığımız zaman ortada tarih kalmaz*”. Neumark’ın bu sözleri; oldukça yerinde söylenmiş ve Türklerin uygarlık tarihine katkılarını da anlatan bir ifade olmuştur. Türklerin geleneksel ordu yapıları ve teşkilatları ilk önce Roma uygarlığını ve ardıllarını etkilemiş; hatta 18. yüzyılın modern ordularında bile etkisini göstermiştir⁴¹. Bu sebeple Türk ordu teşkilatının temeli ile ilgili günümüze gelene dek halen araştırma ve tartışmalar da devam etmiştir.

37 M. Aydoğan, a.g.e., s. 450-452.

38 H. Erdemir, a.g.e., s. 939-940.

39 S. Koca, a.g.e., s. 103-104.

40 Ali Güler, *Türklük Bilgisi*, Türkay Yayınları, Ankara 2007, s. 9-10.

41 Fritz Neumark, “Türklerde Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Beynelmülel Maliye Ens. La Haye Kongresi’ne Sunulan Tebliğ*, (Çev. O. Dikmen, F. Ergin), Sayı 8, Cilt 4, Yıl 1947, s. 73-75.

Bozkır Türklerinin teşkilatlı bir devlet kurmuş olmalarının temelinde iyi bir askeri yapılanmaya sahip olmaları da etkilidir. Türk milletinin hem gücünü hem de temelini teşkil eden ordunun, Türklerin askeri bir millet olması özelliği kazanmasında oldukça önemlidir. Tüm bu koşullar, Türk milletini her zaman disiplinli, çevik, savaşa hazır ve manevra yeteneği kuvvetli duruma getirmiştir⁴².

İlk düzenli ordunun Asya Hunları döneminde MÖ 209 tarihinde Mete Han tarafından kurulduğu bilinmekle beraber bu tarihin aynı zamanda “Kara Kuvvetleri” nin de kuruluşu olduğu kayıtlarda geçmektedir. Temelinde disiplin olan Türk ordusu, onlu sisteme dayanan bir teşkilatlanmaya sahiptir. En büyük tümenin onbin askerden oluştuğu bu sistemde, tümen birlikleri onlara, yüzlere ve binlere ayrılmış şekildedir. Bu birliklerin sayılarına göre başlarına komutanlar atanmış; komutanlar da “onbaşı”, “yüzbaşı”, “binbaşı”, “tümenbaşı” gibi unvanlara alarak bir emir-komuta sistemi meydana getirilmiştir. Teşkilatlanması onlu sisteme göre olan askeri birlikler merkezden atanan komutanlarla tek bir elden yönetilmiştir⁴³.

Türk devletlerinde ulusal birliğin sağlanmasında boy ve bodunların sıkı işbirliğine dayanan onlu sistemin etkili olduğu söylenebilir. Savaş ve barış dönemlerinde boyların ortak bir amaç çevresinde toplanmaları bu onlu teşkilatlanma sayesinde sağlanmıştır⁴⁴. Devlet yönetiminde askeri kökenli kişilere görev verilmesiyle de hem ordunun disiplini sağlanmış hem de ordudaki ciddiyet diğer idari makamlara da yansımıştır. Dolayısıyla bu yönüyle düşünüldüğünde “onlu sistem”, yalnızca askeri olmayıp sosyal ve yönetsel bakımdan da devlet teşkilatlanmasında son derece önemlidir⁴⁵.

Bozkır Türklerinde askeri teşkilatlanmanın genel yapısı incelendiğinde kullanılan unvan ve terimler de dikkat çekmektedir. Asya Hunları dönemine ait Çin kaynaklarına bakıldığında, orduyu yöneten 24 kumandanın varlığından bahsedilmiştir. Bu komutanların emir altında farklı rütbeleri olan askerler bulunmaktadır. Göktürk Kitabeleri’nde ordu sözcüğü “sü” kelimesiyle ifade edilmiştir. Anıtlarda en sık karşılaşılan kelimelerden biri “sü” olmuştur. Bozkır Türk devletlerinin ordu tarihiyle ilgili kayıtlar MÖ üçüncü yüzyıla ait olup, ordunun onlu sisteme göre teşkilatlandığına yöneliktir. Yine bu kayıtlara göre ordunun başında günümüzdeki “genelkurmay başkanı” olarak anılan “Sü-Başılar” bulunmaktadır⁴⁶.

Eski Türkçe’de “asker”, “ordu” manalarına gelen “sübaşı”; aynı zamanda “ordu komutanı, ordunun başı” anlamlarını da taşımaktadır⁴⁷. Kitabelerde “sü” kelimesi dışında asker

42 Saadettin Gömeç, “Türk Ordusunun Genel Mahiyeti”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 141, Yıl 1988, s. 1-2.

43 Hüseyin Nihal Atsız, “Türk Kara Ordusu Ne Zaman Kuruldu”, *Orkun Dergisi*, Sayı 18, Yıl 1963, s. 12-16.

44 S. Gömeç, “a.g.m.”, s. 5.

45 Abdülkadir Donuk, *İdarî-Askarî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 92.

46 S. Gömeç, “a.g.m.”, s. 2.

47 Tonyukuk kitabesinde ve Şine-usu yazıtında (Şine Usu Yazıtı, Ötüken Uygurlarından kalan yazıtlar içerisinde satır sayısı bakımından en hacimli olandır. Yazıt 1909 yılında G. J. Ramstedt tarafından kuzey batı Moğolistan’da, Şine Usu gölü civarında bulunmuştur. Yazıt’a adını veren Şine Usu, 300 m boyunda tuzlu ve tadı acı bir göldür. Bkz. G. J. Ramstedt, “Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord Mongolei”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, XXX/3, 1913, s. 40. Sübaşı, “ordu komutanı” manasında geçmektedir. Seyhun dolaylarında Oğuz yabgu devletinde ordu kumandanı aynı unvan taşımıştır. Bkz. Volker Rybatzki, *Die Toñukuk-Inschrift*,

anlamına gelen “çerig” sözcüğü de kullanılmıştır. Buradan hareketle Türk milletinin ordudaki her birimin ve görevin ayrılmış olması askeri teşkilatlanmanın Dünya genelinde oldukça büyük olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü askeri terim yönünden de Türkçe oldukça zengindir⁴⁸.

Sübaşıdan sonra ise ordudaki en büyük rütbe “Çabışlık” şeklinde geçen “çavuşluk” olmuştur. Çabış, Göktürk Devleti’nden Oğuzlar yoluyla Selçuklu, hatta Osmanlılara ve diğer Türk devletlerine geçerek yüzyıllar boyunca “askeri (kumandan)”, “idari muhafız”, “haberci” ve “diplomatik elçi” gibi manalarda kullanılmıştır. “Çavuş” ifadesi, Orhun Yazıtları’nda iki yerde geçmektedir. Aynı unvan eski Uygur metinlerinde de tesbit edilmiştir⁴⁹.

Bozkır Türk devletlerindeki askeri teşkilatlanmadaki en çok sayıya sahip birlik “tümen” adı verilen kuvvetlerdir. Onbin askerden oluşan bu birlikler “tümen başı” unvanlı kumandanların emrinde olmuşlardır. Tümenin altında “Beşbin erbaşı” adı verilen beşbin askerlik ordu; onun altında da bin kişiyi komuta eden “Binga Başı” yer almıştır. Bu sayılanların haricinde beş yüz kişilik ordular da bulunmaktadır ve bu askeri birliklerin başındaki komutana da “Beşyüz başı” denmiştir. Yüzbaşılar ve erbaşlar da bu beşyüz kişilik birliklerden sonra anılmaktadır⁵⁰.

Askeri teşkilatın önemli birliklerinden bir diğeri de akıncılar ve alplerdir. Akıncılar, “geceleyin düşmanı basan asker” olarak Divan-u Lugati’t Türk’te geçmektedir. Alp ise, “kahraman, yiğit, cesur” anlamlarını taşıyan bir kelimedir ve tüm Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Çok eski bir sözcük olduğu için Orhun Yazıtları’nda da geçmekte; ancak burada askeri bir terim olarak değil “cesur, yiğit” anlamındadır⁵¹.

İslamiyet’in kabulünden önce Türkler arasında ve askeri birliklerde yaygın olarak kullanılan “alp” İslamiyet’in kabul edilmesinden sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Yine askeri teşkilat yapısıyla ilgili olarak ele alınması gereken başka bir kavram ise Türklerin “Han toyu” olarak isimlendirdiği ordugahtır. Ordugahlarda, “sakçı” adında nöbetçilerin olduğu, nöbetçiler tarafından askeri birliklerin çok iyi biçimde korunduğu bilinmektedir⁵². Bozkır Türk topluluklarında askeri teşkilatlarda hiyerarşik emir-komuta zincirinin yanı sıra düşmanın baskın hareketlerine karşı düşman ordusunun neler yaptığını öğrenmek ve gereken önlemleri alabilmek amacıyla “gözetleme kuleleri” de olmuştur. Gözetleme kuleleri ve buralarda görev yapan nöbetçilere “kargu” denmiş; onlar da askeri yapının birer parçası sayılmıştır. Bir anlamda “ordunun ileri karakolları” sayılan gözetleme kuleleri (kuzetler) çoğunlukla çevreyi iyi gören, coğrafyaya hâkim tepelerden seçilmiştir⁵³.

Studia Uralo-Altaica, Szeged 1997, s. 64-65.

48 Milan Adamoviç, “Otça Borça”, (Çev. E. Aydın), *Türk Dili*, Cilt 633, 2004, s. 261-264.

49 A. Donuk, a.g.e., s. 93.

50 S. Koca, a.g.e., s. 22-23.

51 Uygularda da kağanların unvanları arasında yer alan alp kavramına, eski Türk örf ve an’anelerinde ve o an’aneleri yaşatan kahramanlık hikayelerinde de rastlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, İranlılar tarafından “Afrasyap” olarak bilinen menkıbevi kahramana Türklerin “Tonga Alp Er” adını verdikleri belirtilmiştir. Bkz. A. Güler, a.g.e., s. 21-23.

52 Sakçılar düşman casuslarının sızma ve sabotaj faaliyetlerine karşı “im” yani parola kullanmaktaydılar. Parolayı bilmeyen kimse, derhal öldürülmektedir. Bkz. Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, Ankara 2002, s. 824-829.

53 Kaşgarlı Mahmud’un ifadesine göre gözetleme kuleleri minare biçiminde yapılmıştır. Düşmanın durumu, geceleri kulelerde yakılan ateşler ve bu ateşlerden çıkan dumanlar aracılığıyla haberdar edilmiştir. Böylelikle

Savaş Araç ve Gereçleri

Bozkır Türk kavimlerinde gerek devlet faaliyetlerinin gerekse askeri hayatın vazgeçilmezi silahlar ve savaş araç-gereçleri olmuştur. Çünkü muhabere etmek için silah yapmak ve onu kullanmak gerekmektedir. Türkler, bunu çok iyi bildikleri için yeni savaş aletleri geliştirerek kendi silahlarını yapmışlardır. Bu silahların yapımında da demirciliğin ön plana çıktığı bilinmektedir⁵⁴.

Demircilik sanatında iyi oldukları Çin kaynaklarında belirtilmiş olan Türkler, bu sanatlarıyla dünyanın en iyi silahlarını üretmişler; ürettikleri silahlara da yine Türkçe adlar vermişlerdir. Türklerin isimlendirdikleri silahlardan bazıları; “*Bıçaq (bıçak), böğda (hançer), böyda, (kama), çıda (süngü), mızrak, söngi (süngü), zırh, mancınık*” şeklinde sıralanmaktadır. İskitlerin “*akinakes*” adını verdikleri kılıçlar kullandıkları yine kaynaklarda kayıtlıdır⁵⁵.

Yaşadıkları döneme göre bozkır Türklerinde en çağdaş silahlar kullanılmıştır. Demircilikte usta olmalarının yanı sıra Türklerin en çok kullandıkları silahlar ise ok ve yay olmuştur. Ok ve yayı birçok medeniyet genellikle av aleti olarak kullanırken, Türkler bu ikiliyi geliştirerek savaşlarda etkili bir biçimde kullanmışlardır.

Çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği gibi Türk ordusu çoğunlukla atlı süvarilerden oluşmuş; nadir zamanlarda yaya yani piyade askerleri devreye girmiştir. İşte bu sebeple de ok ve yay Türklerde çok önemli olmuştur. Çünkü savaş esnasında at üzerinde kolay taşınabilen silahlara ihtiyaç duyulmaktadır⁵⁶. Ok ve yayın dışında demirden yapılan silahlar da ayrıca önemli olmuş, hatta eski Türkler silaha “*tolum*”, silah kuşanmaya ise “*tolun manmak, tohunlanmak*” demişlerdir. Yine bozkır Türk toplulukları savaş dönemleri yaptıkları hazırlıklardan biri olarak silah ve yiyeceklerini yanlarında taşımış olmaları da önemli bir ayrıntıdır⁵⁷. Madenciliğin gelişmesiyle beraber ordular en sağlam ve dayanıklı askeri teçhizatla donatılmışlardır. Aynı zamanda “*börüler*” ismi ile Çin kaynaklarında geçen yıkıcı kuvvete sahip süvarilerin olması da ayrı bir üstünlük kabul edilmiştir⁵⁸.

Eski Türk kurganlarında bulunmuş olan silahlar da; “*kılıç, meç (kısa kılıç) mızrak, kargı (süngü), kısa mızrak (kaçut), bıçak, hançer, gürz(topuz) kamçı (berge) kement*” gibi araç gereçlerdir. Bu savaş aletlerinden ok, yay ve kılıç, Türk savaşçıların ve askerlerinin en fazla kullandığı silahlar olmuştur. Yay ve okun bir diğer önemi ise Türklerin İslamiyet’i kabulünden önce ve İslam’ın kabulünden sonra egemenlik simgesi olmasıdır⁵⁹. Öyle ki, Oğuzlar’ın iki kolunun

binlerce kilometre uzaklıktaki düşmanın akın haberi kısa bir süre içinde devlet merkezine ulaşmış olmaktadır.

- 54 İlhami Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Yıl 2019, s. 52.
- 55 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 33-36.
- 56 T. Baykara, a.g.e., s. 172.
- 57 Oysa başka ordular silahlarını ve yiyeceklerini taşımak için yüzlerce araba kullanmışlardır. Et ihtiyaçlarını karşılamak için de ordunun arkasından binlerce sığır sevk etmişlerdir. Bu durum ise ordunun hareketini güçleştirmekte, yavaşlatmaktadır. Türkler ise yiyecek ihtiyaçlarını genellikle yanlarına aldıkları et konservelerinden “kurutulmuş et” ile karşılamışlardır. Çinliler ve Avrupalılar et konservesi yapmayı Türklerden öğrenmiş; eyerlere bağlı çantalarda taşınan bu kurutulmuş et konservesini tanımalarından ileri gelmiştir. Bkz. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 272.
- 58 A. Güler, a.g.e., s. 52.
- 59 S. Gömeç, 1988, “a.g.m.”, s. 9-10.

adı “Üçoklar” ve “Bozoklar” dır. Türkler, yay ve ok sembollerini paralarında ve çetirlerinde⁶⁰ kullanmışlardır. Göktürk Devleti döneminde ok “bağımlılık ve esaret”; yay ise “kendisine bağlanan ve üstünlük” manalarını taşımıştır. Kağanın idaresinde olan boylara ok göndermesi, boyların hükümdarın çağrısına icabet etmeleri, onun yardımına koşmaları anlamına gelmektedir. Hatta Moğolların bir hastayı iyileştirmek için gökyüzüne doğru ok attıklarını ifade eden kayıtlar bulunmaktadır.

Uzak savaş sisteminde kullanılan ok ve yay kadar yakın savaş sistemlerinde kullanılan silahlar da Türklerin askeri başarısında önemli olmuştur. Yakın savaş aletlerinden biri olan “zihgir”, ok atıldığı zaman yay tarafından parmağın kesilmemesi adına oluşturulmuş bir nevi tırnak görünümünde ve vazifesinde bir yüzüktür⁶¹. Yine yakın savaş aletlerinden önemli olan diğer iki silah kılıç kalkan ve zırhtır. Türk kılıçlarının kabzaya yakın kısmı düz; uca yakın kısmı ise hafif kavislidir. Kılıçlardaki bu eğrilik rastgele verilmemiş; savaşçı darbe amaçlı vurduğunda tüm gücün bu kısımda toplanması amacıyla verilmiştir. Bu sebeple de Türk kılıcının kesme kuvveti oldukça yüksektir⁶². Yakın savaşta önemli bir silah olan kılıçların kabzaları çoğunlukla ahşap olup bu kabzalarda kurt başı gibi oyma ve süsler yer almaktadır. Böylece kılıca sadece savaş değil, aynı zamanda bir sanat eseri özelliği de kazandırılmıştır. Kılıç “kın” ismi verilen bir tür kılıfta taşınmakta; kın da halkayla kemere takılmaktadır⁶³.

Yakın dövüşlerde en fazla kullanılan silah kılıç olsa da zaman zaman “kamalara” a da ihtiyaç duyulmuştur. Kamaların boyu genellikle 30-40 cm. aralığında olup Türkler tarafından yoğun olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Hatta kama kullanan Türklerin tasvir edildiği fresk ve heykeller de mevcuttur⁶⁴. Türklerin kullanmış olduğu bir başka silah ise mızraktır. “Siingü” adı da verilen mızrak, yakın mesafe muhaberlerde kullanılmış olan önemli araçlardan biridir. Yapılan kazılarda da “kurgan” adı verilen mezarlardaki buluntular arasından ve kaya resimlerinden atlı askerlerin kullandığı mızraklar hakkında bilgi edinilebilmektedir⁶⁵.

Türklerin verdiği mücadelelerde hücum etmek ön planda olduğu için saldırı silahları daha fazla gelişmiştir. Fakat saldırıda bulunan savaşçının kendisini daha emniyette hissedebilmesi ve rahat savaşması için savunma araç-gereçlerine de gerek duyulmuştur. Dolayısıyla uzak mücadelelerde düşmanın oklarından, yakın mücadelelerde ise kılıç, kama ve mızraklardan korunmak gerekmektedir. Savaşın getirdiği koşullar sebebiyle Türk askeri birlikleri, hem başlarını hem de vücutlarını korumak için zırh, kalkan ve miğfer kullanmışlardır⁶⁶. Zırh, atlı süvarinin üzerine doğrudan giydiği ve bedenini koruyan demirden elbisedir. Genellikle bu zırhlar; demirin üzerine deri, pul, çubuk vb. dikilerek yapılmıştır. Her ne kadar demirden elbise de olsa bu zırhlar,

60 Çetir: Eski Türklerde ve Osmanlılarda hükümdarın tahtı üzerine kurulan yüksek tepeli çadır biçiminde gölgeliktir. Çetir bir tahtın veya yatağın başına şemsiyeye benzer şekilde yapılmaktadır. Çetir, Avrupa'ya geçtikten sonra şemsiye şeklinde çoğalmıştır.

61 Filiz Nurhan Ölmez, Halit Özdamar, “Bir Yüzüğün Öyküsü: Zihgir”, *İdil Dergisi*, Sayı 33, Cilt 6, Yıl 2017, s. 1555-1559.

62 S. Gömeç, “a.g.m.”, s. 10.

63 Phillips, E. D., *The Royal Hordes, Nomad Peoples of the Steppes*, Thames and Hudson London, 1961, s. 91-92.

64 Csanad Balint, *Die Archaeologie der Steppe*, Böhlau Verlag, Wien-Köln, 1989, s.254.

65 Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Cilt VII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014, s. 161.

66 B. Ögel, a.g.e., s.162.

askerin hareket kabiliyetini çok fazla kısıtlamamaktadır. “*Yelek*” biçiminde yapılan gömlek tipi zırhlardan başka “*pazu zırh*” denilen pantolon zırhlar da yapılmıştır⁶⁷. Göktürk Devleti zamanında sadece zırh giyen askeri birliklerin olduğu ve bu birliklerin de yalnızca Türklerden meydana geldiği bilinmektedir. Göktürk dönemindeki bu zırhlı askerlere “*Böriler*”, diğer bir adıyla “*Kurtlar*” denmiş ve ordunun en güçlü bölümünü oluşturmuşlardır⁶⁸.

Savunma araçlarından baş bölgesini korumak için “*miğfer*” giyen Türkler, genellikle bu miğferleri tunç ve demirden yapmışlardır⁶⁹. Son olarak savunma amacıyla kullanılan bir başka savaş aracı “*kalkan*”lardır. Birbirinden farklı boyda, türde ve tipte olan kalkanların farklı süslerle bezenmiş oldukları da bilinmektedir. Demirden yapılan kalkanlar olduğu gibi metalle kaplanmış olanları mevcuttur⁷⁰.

Sonuç

Bozkır Türk kavimlerinin yaşam koşulları gereği her birey asker gibi yetişmiş, henüz çocuk yaşta ok-yay atıcılığı eğitimi alınmış, tüm bunlar savaşçı bir millet olmanın yanı sıra ordu-millet bütünlüğü anlayışını da doğurmuştur. Teşkilatçılık yeteneği, ordu yapılanmasında da kendini göstermiş, ilk onlu askeri birlikleri ve askeri hiyerarşik düzeni bozkır Türk kavimleri tarafından oluşturulmuştur. Ayrıca gerek kullandıkları savaş araç gereçleri ve silahları, gerekse savaş taktikleriyle birçok medeniyete örnek teşkil etmişlerdir.

Bozkır Türk kavimlerinin buldukları coğrafya her an savunmaya hazır bir konumda olma zorundalığını beraberinde getirmiştir. Bu durum devlet yönetiminin bel kemiğini teşkil eden ve devletin bekası için görev yapan en önemli devlet yapılarından birinin ordu olmasına neden olmuştur. Türklerin hem savaşçı yapısı hem de atlı göçebe bir yaşam şekline sahip olmaları ordunun önemini zamanla daha da artırmıştır. Bu Türk ordu yapılanmasına askeri anlamda at ve demir güç katmıştır. Atlı göçebe kültürün özellikle Afanesyovo ve Andronovo kültürlerinden etkilenecek süreç içinde binek hayvanı olarak kullanılarak ordunun en temel birlikleri olan süvarileri ortaya çıkarmış olması hususu oldukça önemlidir. Madencilik gelişmesiyle de Türk hükümdarları ordularını en iyi savaş araç gereçleriyle silahlandırmış; orduların çoğunlukla atlı olması ve at üzerinde kolay kullanılabilen silahların tercih edilmesi de Türklerin askeri alanda üstünlüklerini perçinlemiştir.

Bozkır Türk topluluklarında yaşam tarzındaki bu askeri ruh, herhangi bir akın ya da savunma esnasında geliştirilen metotlar, at yetiştiricilikleri, askeri teşkilatlanma yapısı ve disiplinleri, savaşta hızlı manevra edebilme kabiliyetleri en belirgin askeri özellikler olmuştur. Eski çağlardan bugüne kadar Dünya milletleri içinde Türkler, daima bu askeri disiplin ve savaşçı millet olma özellikleriyle tanınmıştır. Hatta Türk devletlerinin ilişki içinde olduğu Çin, Bizans, Arap gibi farklı ulusların da Türklerdeki askeri teşkilatlanmadan esinlendikleri bilinmektedir.

67 Alexandr İ. Minzulin, “Skythische Rüstung im Experiment die Kriegerbestattung von Gladkovscina”, *Gold der Steppe*, Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, Yıl 1991, s. 137-140.

68 Yuliy, S. Hudyakov, “Eski Türklerde Silah”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt III, Yeni Türkiye Yayınları, Yıl 2002, s. 473-475.

69 E. D. Phillips, a.g.e., s. 93.

70 B. Brantjes, *Arms of the Sakas and other Tribes the Central Asian Steppes*, Varanisi, 1996, S. 71.

Kaynakça

- Adamoviç, Milan, “Otça Borça”, (Çev. E. Aydın), *Türk Dili*, Cilt 633, 2004, s. 261-264.
- Artamonov, Mihail İllarionoviç, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, (Çev. D. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- Atsız, Hüseyin Nihal, “Türk Kara Ordusu Ne Zaman Kuruldu”, *Orkun Dergisi*, Sayı 18, Yıl 1963, s. 10-18.
- Aydoğan, Metin, *Yönetim Gelenekleri ve Türkler*. İkinci Cilt, Umay Yayıncılık, İzmir, 2004.
- Balint, Csanad, *Die Archaeologie der Steppe*, Böhlau Verlag, Wien-Köln, 1989.
- Baykara, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Bayrak, Orhan, *Türk İmparatorluk Tarihi*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002.
- Brantjes, B., *Arms of the Sakas and other Tribes the Central Asian Steppes*, Varanisi, 1996.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Donuk, Abdülkadir, *İdarî-Askarî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Durmuş, Eda, “Eski Türklerde Askeri Yapı”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 4, Yıl 2020, s. 1-2.
- Durmuş, İlhami, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Yıl 2019, s. 49-70.
- Durmuş, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.
- Erdemir-Palaz, Hatice, “Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Genel Kurmay Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyetini Kuran Türk Milletinin Tarihi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Gömeç, Saadettin, “Türk Ordusunun Genel Mahiyeti”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 141, Yıl 1988, s. 1-11.
- Güler, Ali, *Türklük Bilgisi*, Türkay Yayınları, Ankara 2007.
- Gürsoy-Naskali, Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Hudyakov, Yuliy, S., “Eski Türklerde Silah”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt III, Yeni Türkiye Yayınları, Yıl 2002, s. 468-477.
- Istvan, Vasary, *Eski İç Asyanın Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 25. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

- Kaşgarlı Mahmut, *Divanı Lûgat- it Türk*, (Çev. B. Atalay), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, Cilt 1, Ankara 1996.
- Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri II*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- Koca, Salim, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, Ankara 2002, s. 823-844.
- Merey, Zihni, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2009.
- Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- Minzulin, Alexandr İ., “Skythische Rüstung im Experiment die Kriegerbestattung von Gladkovscina”, *Gold der Steppe, Karl Wachholtz Verlag*, Neumünster, Yıl 1991, s. 137-142.
- Neumark, Fritz, “Türklerde Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Beynelmîlel Maliye Ens. La Haye Kongresi'ne Sunulan Tebliğ*, (Çev. O. Dikmen, F. Ergin), Sayı 8, Cilt 4, Yıl 1947, s. 72-89.
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Cilt VII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014.
- Ölmez, Filiz Nurhan-Özdamar, Halit, “Bir Yüzüğün Öyküsü: Zihgir”, *İdil Dergisi*, Sayı 33, Cilt 6, Yıl 2017, s. 1555-1579.
- Öztuna, Yılmaz, *Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türkler*, Bab-ı Âli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.
- Phillips, E. D., *The Royal Hordes, Nomad Peoples of the Steppes*, *Thames and Hudson London*, 1961.
- Ramstedt, G. J. “Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord Mongolei”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, XXX/3, 1913, s. 1-63.
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- Rybatzki, Volker, *Die Toñukuk-Inschrift*, *Studia Uralo-Altaica*, Szeged 1997.
- Selçuk, Hava, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2014.
- Steuerwald, Karl, *Almanca Türkçe Sözlük*, ABC Tanıtım Basımevi, İstanbul 1988.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Taşağıl, Ahmet “Eski Türk İdaresi”, *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 58, Yıl 1999, s. 58-62.
- Yılmaz, Sait, “Türk Savaş Sanatı ve Stratejisi”, *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Sayı 62, Yıl 2009, s. 10-16.